

Valguse käes

Raamatust „Eri Klasiga Kielis ja muud järelejäänud paberid“
Faatum, 2006

Vana Juut lamas lahtises kirstus. Ta oli surnud.

Kõrgest laest langes suurte kroonlühtrite pehme ja rahulik puhas valgus nii ühtlaselt, aeglaselt ja rahulikult, nagu voolaks see eelmisest aastasajast või veelgi lõputumast aja-sügavusest, sest miskit muud häält või liikumist ei olnudki suurde saali kogunenud inimhulgas kui vaid valguse füüsiliselt tunnetatav voogamine, mille keskel lahtises kirstus kui Noa laevas Vana Juut lamas.

Nii palju valgust ja vaikust kui praegu polnud tema ümber veel kunagi olnud, ja nii sai ta alles surmas selle, mille poole läbi elu püüelnud oli — ainult valguse otsimisega oligi ta tegelenud läbi elu, lugedes, kuulates ja ahmides endasse eelmiste aastasadade inimtoiminguid ja mõtteliikumisi, neid akumulierides ja analüüsides ja siis teistele edasi rääkides ja edasi kirjutades. Sedasorti inimesi kutsutakse teadlasteks ja mõtlejateks.

Vana Juut oli sattunud elama aega, mil valitsejad ei olnud kombeks ülearu valgustatud olla, ning seetõttu suhtuti kahtlustavalt ja eelarvamusega kõigisse, kes arvasid valguse olevat inimese elus kõige olulisema. Valitsejad kasutasid oma alluvaid ja n.-ö. riiklikke institutsioone, kes pidid väga täpselt jälgima ning ette kandma, millistest valgusallikatest keegi endale selgust ja tuge saab ja ega keegi ei taha kodumaist valgust välismaisega asendada. Vana Juut ei tahtnud, et inimesed, kes sellise olukorraga harjusid ja mugandusid, kõneleksid tema matustel. Peaaegu kõik tema ümber olid sellised. Vana Juut ei põlanud neid. Ta ainult tahtis, et nad ei kipuks kõnelema, kui palju valgust lahkunust kiirgas. Ta teadis, et sellest tõttavad rääkima needki, kes teatavatesse institutsioonidesse jätkuvasti aru andsid kõigest, mis ta kõneles ja kirjutas. Mõni neist tuleb ja seisab ausa näoga tema kirstu kõrval auvalves, teadis Vana Juut. Ärgu siis vähemasti rääkigu.

Valgus langes Vanale Juudile kõrgest laest, aeglaselt ja rahulikult, nagu

voogaks see eelmisest sajandist, milles argust ja alatust nende õigete nimedega nimetati ja seetõttu argust ja alatust vähem oli. Juut ise oli sattunud elama aega, kui alatus riigistus, salastus, ja kus alatuse eest maksti. Juut oli kirstus väike nagu laps. Tema pea oli padjal viltu kui lapsel. Temast hoovas kaitsetust. Vana Juudi pikad vuntsid olid sorakil, aga ta näos ei olnud murtust ja nukrust, imestav kergendus vaid. Ta näojooned olid siiski rõhutatult juudilikud, kuid õieti keegi siin saalis ei tunnistanud ega sõnastanud seda oma ajus, sest vaikimine ei johtunud tema rahvusest, vaid aukartusest ja austusest valguse ees, mis ühel hetkel ei tundunud voogavat ülalt ja kõrgelt, vaid väikesest abitust inimesest kirstus, sorakil vuntside varjust. Pikk Mees sisenes saali kell 12 ja 04 minutit.

Pika Mehe järel astus sirge nooruk, mundris, mis polnud sõjaväelase oma, kuid uhke, paelte ja õlakutega; noor mees kandis aristokraatselt pärga, mille aetas kirstu peatsisse. Valgusse intensiivne voogamine ei olnud sel hetkel enam ainus liikumine saalis. Inimesed küünitasid vaatama Pikka Meest. Pikk Mees teadis, et teda vaadatakse, aga Pikk Mees tegi näo, et ta seda ei tea.

Pikk Mees seisis Vana Juudi kirstu kõrvale ja langetas pea. Tema nägu mõjus intelligentselt ja elegantselt, langetatud pea oli massiivne. Pikk Mees jäänuks enamikule meelde ka siis, kui ta Pikk Mees polnuks.

Oma toolilt tõusis Pika Mehe sisenemisel rektor Peeter Tulviste. Rektorit hoidis püsti ainult Pika Mehe kohalolek. Nädal tagasi tehti rektorile raske südameoperatsioon. Ta oli just saabunud Helsingist. Ta tundis kogu aeg, et nüüdsama võib ta minestada ning kukkuda. Pikk Mees kätles rektorit ning nad istusid kõrvuti vaikusse ja valgusse, milles Vana Juudi kirstu ümber vahetusid auvahtkonnad.

Nad surid ühel päeval, 28. oktoobril 1993 — dirigent Peeter Lilje, kuulus sportlane Hubert Pärnakivi ja Vana Juut.

Pikk Mees oli lennanud just samal hommikul Saksamaale, et avada kultuuripäevad Bielefeldtis ning pidada kõne ERSO kontserdi sissejuhatamiseks Münchenis. Pikk Mees oli lapsena Berliinis koolis käinud. Tema saksa keel oli laitmatu. Talle meeldis Saksamaal kõnelda. Vana Juut oli käinud saksakeelses koolis Peterburis.

Pikk Mees kohtas Vana Juuti esimest korda Tartus 1951. aastal, kui ta veel ajalootudeng oli, Vana Juut aga Tartu Õpetajate Instituudi õppejõud.

Tudeng teadis Vana Juuti nimepidi.

Tudeng kirjutas kursusetööd dekabristidest, ohvitseridest, kes astusid vastu ametlikule võimale.

Tudeng oskas laitmatut vene keelt, mis hakkas talle külge väljasaadetuna Kirovi oblasti Jaranski keskkoolis.

Tudengi suureks üllatuseks pakkus Vana Juut talle oma isiklikke uurimismaterjale dekabristidest — kursusetöös kasutamiseks.

Tudengist saab seejärel ajaloolane, rännumees ja soome-ugri minoriteetide uurija, kirjanik, poliitik ja Pikk Mees.

29. oktoobril saadab ta Bielefeldist telegrammi Vana Juudi poegadele: Lugupeetud Aleksei, Grigori ja Mihhail, teade Teie isa surmast jõudis minuni Saksamaal ja saatis mind sealsetel tänavatel ja nõupidamistel.

Meie pikaaegne tutvus sai alguse juhuslikust tänavanurgal alanud vestlusest. See oli vestlus, mis pole katkenud siiani ja on kestnud üle neljakümne aasta.

Lahkunu on maailmanimega teadlane, meie kultuuriloo säravamaid tähti, kes on muutunud klassikuks ja kelle tööd semiootika ning vene kirjanduse alal on muutunud klassikaks.

Avaldan kogu eesti rahva ja iseenda nimel sügava kaastunnet Teie perekonda ja meid kõiki tabanud suure mure ja kaotuse puhul.

Oleksin õnnelik, kui võiksin pidada professorit oma õpetajaks.

Siiralt Teie Pikk Mees

Pikk mees on hariduselt ajaloolane, kasvatuselt polüglott ja kultuuriuurija; ta mälu plingib äkki mäletamisi ja numbreid, ilma et ta selleks pingutaks. Ta mõtleb juutidele tehtud ülekohtule:

1290 - aeti välja Inglismaalt,

1306 - aeti välja Prantsusmaalt,

1492 - aeti välja Hispaaniast,

1496 - aeti välja Portugalist.

Saksamaalt põgenesid juudid 14. sajandil Poolasse ja Leetu.

Hitler.

Wannsee, 20. jaanuar 1942. ENDLÖSUNG. Holocaust.

Juudipogrommid Venemaal eelmisel sajandil ja selle sajandi algul.

Varjatud antisemitism nõukogude ajal ning avalik demokraatlikul Venemaal.

Vana Juut tuli 1950. aastal Leningradist Tartusse, sest tema rahvus takistas teadlase-karjääri tema sünnilinnas. Ta õppis ära eesti keele ja aastakümneid hiljem kirjutas sissejuhatava pöördumise Eesti keelseaduse esimesele variandile, mis päriseestlastele endile sedavõrd radikaalne tundus, et tuli ümber teha.

Pikk Mees pungitab veel mäluokraanile aasta 1926 — juutidele antakse Eesti Vabariigis kultuuriautonomia. Ainsas riigis kogu maailmas!

Juute on Eestis 1934 - 4400, 1979-5000

Ööl vastu 14. juunit 1941 küüditab NKVD Eestist üle 10 000 inimese, nende hulgas 400 juuti.

"Meid vedas sama vedur," sõnastab Pikk Mees oma mälus.

Ta oli 12-aastane. Suveöö oli valge, vaikne ja rahulik. Väga soe. Pika Mehe isa oli diplomaat ja kuulus seega väljasaatmisele. Koos perega.

Küüditamist juhtinud ja korraldanud NKVD ohvitseridest olid vähemalt pooled Nõukogude Venemaalt tulnud juudid.

1000 juuti jääb Eestisse.

Nad usuvad, et venelaste ülekohtu järel pole neil sakslasi vaja karta.

Sakslased tapavad kõik 1000 juuti.

Brigadenführer Walter Stahlecker, kes kindral Heydrichile endale ette kannab "juudiküsimuse lahendamisest" Eestis 1941. aasta sügisel, on sunnitud ausasti üles tunnistama, et erinevalt Leedust ja Lätist ei õnnestunud Tallinna põlisrahvust provotseerida juudidipogrommidele. "Eesti rahva seas on rassistlikud seisukohad väga nõrgalt arenenud."

Pika Mehe mälu on laitmatu.

Vana Juudi mälu oli uskumatu.

Professor Boriss Fjodorovitš Jegorov, kellega Pikk Mees tutvub hiljem peiedel, kinnitab, et Vana Juut võis memoreerida kõik sõjapäevad, milles ta lihtsoldatina kuni Viinini välja läks. Tasus vaid öelda kuupäev ja aastanumber, ning seejärel kuulda, millises paigas oldi, kas taanduti või rünnati. Veel õppis Vana Juut selles sõjas pähe vene-prantsuse sõnaraamatu.

Kui Pikk Mees ei olnud veel Pikk Mees, kuulus ta Eesti Kirjanike Liidu juhatusse.

Üht juhatusse koosolekut juhatab Ülo Tuulik. Kevadel 1989, meenutab Pikk Mees. Valton, Jõerüüt, Kallas, Paul-Eerik, Runnel, Tasa, Hainsalu, Kross, Lõhmus. Jah, ilmsesti kõik olid kohal.

"Meie liidul on õigus esitada oma kandidaat vakantsele kohale Eesti NSV Teadusete Akadeemiasse. Ma arvan, lugupeetud kolleegid," ütleb Tuulik, "siin peamurdmist ju eriti pole. Me ilmsesti esitame rahvusvaheliselt kõige tuntuma ja kõige teenekama meie hulgast — Vana Juudi."

Üks juhatusse liikmeist sõnab:

"Ei. Me ei esita Vana Juuti. Juutidel on juutide mängud. Me esitame Endel Nirgi."

Vana Juuti ei valita niimoodi veel selgi aastal eestlaste akadeemikuks, kuigi ta juba ammuilma on ainus üleilmselt tuntud Eestimaal elav teadlane. Nirki, loomulikult ka mitte.

Enne seda on Pikk Mees ise olnud väga lähedal akadeemikuks saamisele. Tema filmid soome-ugri hõimude kujunemisest, liikumisest ja püsimisest ning ajaloolis-hüpotetiline belletristika (raamatud "Hõbevalge" ja "Hõbevalgem") saavad aluseks tema kandideerimisele, kusjuures

soovitust ei anna kirjanikud, vaid teadlased. Pikk Mees ei ehita midagi oma elus liivale.

Akadeemikud hääletavad.

"Pikk Mees on saanud 27 häält ning on sellega valitud ENSV Teaduste Akadeemia korrespondentliikmeks. Õnnitlen!"

Saalis tõuseb akadeemik-täppisteadlane ja palub sõna repliigiks:

"Vastavalt Akadeemia põhikirjale saab kandidaat valituks, kui ta kogub kindlaks määratud protsendi valimistel osalenud akadeemikute häältest. Pikk Mees pidanuks saama 27 ja 1/3 häält, aga kuna ta sai 27, siis vastavalt Eesti NSV Teaduste Akadeemia põhikirjale ei ole ta kogunud nõutud hulga häälija sellega ka mitte valitud."

Pikk Mees ei unusta midagi.

Kui ta on juba valitud Pikaks Meheks, saab ta endale Kantselei. Ta kutsub kantselei ülemaks täisakadeemiku. Akadeemik ei tohi ilma eelnevalt luba küsimata siseneda Pika Mehe kabinetti. Akadeemik on vaid tavaline lauaülem.

Vana Juut valitakse akadeemikuks aastal 1990. Mõnigi küsib, kellele jääb häbi ja süü, et see protseduur varem ei toimunud. Mitte keegi ei vasta sellele küsimusele. Häbi ei ole ka kellelgi.

Pikk Mees oli kuu aega tagasi — 27. septembril 1993 — koos Läti presidendi ja Leedu presidendiga Washingtonis Valges Majas.

"Nad ei räägi kumbki inglise keelt. Nad ei oska."

Kolm Balti riiki koos kinkisid president Bill Clintonile tüki merevaiku. Pikk Mees, loomulikult, seletas inglise keeles kingituse sümboolsust. Kink oli mere uhutud. Väga puhas. Tagasihoidlik. Ilus. Kallis.

Clinton jättis Baltikumist meelde merevaigu ja Pika Mehe väga hea inglise keele. Pikk Mees teadis, et seal teisel pool Atlandi ookeani võis mõni üksik inimene Eestimaast teada veel vaid Vana Juudi nime.

Kui Pikk Mees Ameerikas naasis, laskis president Boriss Jeltsin Moskvas oma poliitilisi vastaseid tankikahureist. 3. oktoober 1993.

CNN näitas seda kogu maailmale. Tank tümpsutas ühe laengu teise järel valge parlamendihoone akendesse. President jahtis rahvasaadikuid.

Pikk Mees pidi Jeltsiniga kokku leppima, millal viimased Vene väed Eestist välja saab.

Veel vene ajal sõitis Pikk mees kord oma isiklikul autol Helsingist Tamperele, kus elas Soome Kirjanike Liidu esimees Jaakko Syrjä.

Pikk Mees oli sel ajal kirjanik, Soome Kirjanike Liidu auliige.

Kui Jaakko Syrjä abikaasa Kirsi Kunnas juba ööunele läks, jäid mehed veel kamina ette.

Pikk Mees ütles soomlasest kolleegile:

"Ma ei ole kunagi unistanud olla kirjanik. Ma olen tegelikult poliitik. Aga kas saab eestlane praegu olla poliitik?"

Pikk Mees teadis, et kui Vana Juut nüüd surnud on, jääb tema muule ilmale kõige tuntumaks elus olevaks baltlaseks.

Informatsioon, et ta isiklikult oli Vana Juuti ära saatmas, läheb kiiresti üle ilma. Juutide kaudu.

"Aga siiatulek ei olnud poliitika," ütles ta endale. Ta oli tulnud Vana Juuti ära saatma, sest ta tõepoolest teadis kogu aeg, kui kõva mees Vana Juut on. Ta oleks tulnud ka siis, kui ta poleks saanud Pikaks Meheks.

Nad olid kõik selle valguse sees, mille oli sünnitanud Vana Juudi surm.

Nad ainult ei saanud rääkida, kuidas nad kõik teda kogu aeg armastasid ja austasid, sest lahkunu viimane soov oli selle keelanud.

Kuidas nad teda kogu aeg jälginud olid, ei sobinud matustel rääkida.

Ilmselt seisis praegugi päris kirstu kõrval endine julgeoleku usaldusisik "E.K." või ülemisel rōdul agent "Rink". Neile kahelt inimeselt pidevalt saadava informatsiooni alusel julges Julgeolekukomitee Tartu Osakonna ohvitser Anti Talur 18. jaanuaril 1981 esimest oma Tallinna ülemustele ametlikult soovitada Vana Juut kapitalistlikku lääneriiki lubada.

Ei lubatud.

Riigis ja süsteemis, kus kõik rahvused võrdsed olid, ning antisemitismi ei tohtinud olla, saadab Eest NSV Riikliku Julgeoleku Komitee esimehe asetäitja kindral V. Porōvkin 1. veebruaril 1982 teatise Eesti NSV Riikliku Julgeoleku Komitee esimehele kindralleitnant K. Kortelainenile:

"Olles Tartu Riikliku Ülikooli vene kirjanduse kateedri juhataja, püüdis Vana Juut valida oma kaadreid juurde juudi rahvusest isikute hulgast." Kortelainen ja Porōvkin teavad, et Vanal Juudil on kirjavahetus 89 korrespondendiga alljärgnevaist riikidest:

USA, Itaalia, Saksa FV, Rootsi, Inglismaa, Prantsusmaa, Austria, Belgia, Lääne-Berliin, Šveits, Jaapan, Uus-Meremaa.

Tema korrespondentidest on kindlasti seotud Ameerika luurega James Baily, maailmakuulus keeleteadlane Roman Jakobson ning Nõukogude Juutide Kaitsmise Komitee esimees Victor Ehrlich.

Vana Juuti ei tohi nende inimestega isiklikult kokku lasta. Nad võivad sel juhul omavahel juttu ajada.

Sest kogu see jama, mis sai alguse Natalja Gorbanevskaja visiitidest Tartusse Vana Juudi juurde ja Vana Juudi tõenäosed kontaktid Aleksandr Solženitsōni endaga pole ju kellelgi veel ununenud ja mingite välismaiste akadeemiate liikmeks valimine ei ole ju miski alibi või põhjendus või garantii Julgeolekule, kes teeb oma tööd eeskirjadest johtuvalt, oma Partei nõusolekul, suunamisel ja käsul.

Vana Juut ärgu protestigu või urisegu — ta on selle ainsama partei liige.

Sõjaajast juba.

Kui Natalja Gorbanevskaja vastu Moskvast kriminaalasi algatati ning selleks kõikvõimalikku süüdistusmaterjali otsiti, tehti 30. jaanuaril 1970. aastal läbiotsimine Vana Juudi ja tema professorist abikaasa korteris Tartus. Tuhniti 11 tundi.

Ei leitud midagi. Või leiti midagi sedavõrd tühist, et suurt kära ei saanud teha.

Aga Moskva linnakohus, mõistes Natalja Gorbanevskaja nõukogudevastase tegevuse eest kuueks aastaks vangi, formuleerib siiski mingi sõnastuse või sätestuse või oletuse Vana Juudi rollile Natalja Gorbanevskaja õigelt teelt libisemisele, nii et 14. detsembril 1970 avaldab Tartu Riikliku Ülikooli parteikomitee oma kommunistist maailmakuulsale professorile noomituse arvestuskaardile kandmata.

Tartu on väike linn. Vana Juut on muu ilma jaoks selle linna kuulsaim elanik.

Kogu linn teab, et professori korter pea peale pöörati, iga klade, iga käsikiri ja iga raamat läbi raputati, laua alla ja tapeedi vahele piiluti.

Niimoodi pole siin linnas ammuilma ühegi akadeemilise kraadiga inimesega ümber käidud. Maja on kui pidalitõbise elupaik ära märgistatud, kust iga poliitiliselt elutark inimene kaugelt mööda käib.

Vana Juut ei unusta iialgi seda, mida ta näeb oma segi-pööratud korteri aknast lumisel talvehommikul 31. jaanuaril 1970.

Kõigest öö jääb vahele sellele nuhkimise alandusele.

Vana Juut näeb, et mööda tänavat tulevad kaks meest, kellest ühe nõukogude võim kuueks aastaks trellide taha pani, teine aga üleüldse harituim eestlasest teisitimõtleja on. Juut arvab, et mehed sattumisi kokku saanud ja koos edasi astuvad.

Ei.

Filoloogiadoktor August Annist ja filosoofia-, filoloogia- ning teoloogiadoktor Uku Masing tulevad absoluutses rahumeeles, ei küljele ega taha piiludes, Vana Juudi ukse taha ja annavad kella. Nad isegi tahavad, et nende tulekut nähtaks. Nemad on oma elus kõike seda juba kogunud.

Nad lunastavad kõik ülejäänud, kes hiljem väidavad, et nemadki tahtnuks tulla.

Saksa okupatsiooni ajal varjasid Eha ja Uku Masing juut Isidor Levinit. Kui juut oleks leitud, oleks Eha ja Uku Masing maha lastud.

Kui Pikk Mees aprillis 1994 riigivisiidile Jeruusalemma sõidab, näidatakse talle Yad Vashemis "Õiglaste raamatut".

Uku Masing on ainus eestlane, kelle nimi sellesse tänu-raamatusse kantud.

"King Davidi" hotellis üritavad Iisraeli ajakirjanikud ometigi välisminister Jüri Luike ja Pikka Meest vastu seina suruda, et nad

tunnistaksid eesti pinnal juutidele tehtud ülekohut.

Pikk Mees ei tunnista.

Ta on üldse aeglase kõnemaneeeriga, aga nüüd valib ta iga sõna ja iga formuleeringut advokaadi läbimõeldud täpsusega.

Pikk Mees teab, et ajakirjaniku hooletus või lohakus või tahtlikkus võib "Eesti pinnal" muuta "eestlaste poolt" või "eestlaste kätega" või "eestlaste osavõtul".

Ta ütleb, et juudid ja eestlased on väikesed rahvad, kes mõlemad kannatanud ülekohut. Ta nimetab seda ülekohut traagiliseks ja meie rahvaid lahendavaks.

Ta loeb järgmisel hommikul ajalehest, et ta on vabandanud.

Aga nüüd on 3. november 1993. Kell näitab 13.40.

Rektor Peeter Tulviste tõuseb toolilt Pika Mehe kõrvalt ja seisatab Vana Juudi lahtise kirstu peatsis. Saal kuuleb ainsaid läbi pika vaikuse ja heledalt voogava valguse kulgevaid sõnu:

"Lubage, et ma väljendan meie kõikide siirast tänu ja ütlen üheainsa sõna — hüvasti! Proštšai, Juri Mihhailovitš."

Üliõpilased seisavad kahel pool spaleeris küünaldega, kui kirst välja kantakse.

Kell 14.30 lastakse kirst hauda Raadi kalmistul. Kalmu päitsis loevad saatjad hallilt marmorplaadilt: Juri Mihhailovitš Lotman 1922- 1993

Pikk Mees vaatab paljapäi, kuidas tema käsundusohvitser sätib uhke pärja sinimustvalge lindi nii, et sügispäeva madaluses teksti tähed selgelt näha on:

"Eesti Vabariigi Presidendilt".